

Ганна Златова
(Одеса)

**ШЛЮБ У БОЛГАР БУДЖАКА
НАПРИКІНЦІ ХІХ –
УПРОДОВЖ ХХ СТОЛІТТЯ:
ФОРМИ УКЛАДЕННЯ**

У народі існує декілька загальновідомих способів укладання шлюбу. Найпоширенішою не лише в болгар Буджака, а й у всіх слов'янських народів була та лишається форма укладання шлюбу за взаємною згодою батьків. Однак поряд із поширеними існували й інші форми, що побутували в болгар та серед інших етносів Буджака. Сюди належать умикання дівчини (насильницьке викрадення), символічне викрадення молодої за попередньою домовленістю між нею та її коханим, купівля дівчини, а також шлюб «на віру».

За існуючими нині дослідженнями важко виокремити різні форми шлюбу, оскільки фахівці найчастіше ведуть мову про загальноприйнятту модель укладання шлюбу – за взаємною згодою сторін. Щоправда, при дослідженні цього виду шлюбу кожен з науковців висвітлює власні цікаві моменти, що не трапляються більше ніде. Це залежить переважно від досліджуваного регіону чи, навіть, населеного пункту, адже болгари переселялися з різних округів Болгарії та переносили власні традиції, що часто відрізнялися від традицій переселенців із сусідніх населених пунктів. Існує дуже мало досліджень, у яких науковці конкретніше зупиняються не лише на поширеній формі укладання шлюбу, а й на інших, які становлять не менший інтерес.

Про різні форми укладання шлюбу в болгар наприкінці ХІХ ст. пише Ф. Волков у статті «Свадебные обряды в Болгарии». Дослідник зазначає, що «примітивні» форми шлюбу ще зберігаються в болгар. Серед таких форм він виділяє «завлічане» (умикання), «засурнуване» та купівлю дівчини [2, с. 14]. Умикання дівчини, за словами Волкова, відбувалося дуже часто, навіть якщо в цьому не було жодної потреби, тобто батьки дівчини та хлопця були згодні на шлюб. Такий вид укладання шлюбу автор характеризує як пережиток давніших часів і стверджує, що умикання існувало не лише в болгар, а й у інших слов'янських народів, проте в болгар воно збереглося в чіткішому вигляді [2, с. 15].

Найчастіше дівчину викрадали тоді, коли її батьки не давали згоди на шлюб. У такому разі викрадення супроводжувалося великою кількістю неприємностей, серед яких були погоня й навіть кровопролиття. Однак, зауважує дослідник, імовірно, що така незгода батьків була лише показовою, а умикання відбувалося за їхнього відомо – для того, щоб уникнути значних витрат на весілля.

Найпримітивнішим автор називає умикання дівчини саме насильницьким шляхом, без її згоди. Коли хлопець вподобав дівчину, почуття якої не були взаємними, він за допомогою своїх друзів насильно викрадав її, до того ж дівчині закривали рот, щоб не було зайвого галасу, та відтягували її в гори на кілька днів – доки її не змушували віддатися своєму викрада-

чу – «разваля девствотои» [2, с. 16]. Тоді вже викрадач разом зі своєю «здобиччю» повертався та просив благословення на шлюб у духовенства, яке ніколи не відмовляло, навіть якщо батьки дівчини були проти такого шлюбу. Таким чином можна визначити, що Ф. Волков, крім загального поділу укладання шлюбу на різні форми, пропонує поділ першої форми – умикання – на три види: умикання як пережиток давнини, «показове» умикання та найпримітивніша форма – насильницьке умикання дівчини.

Крім трьох наведених видів умикання, дослідник виділяє ще одну оригінальну форму укладання шлюбу – «прістанкі» [2, с. 17]. Такий різновид застосовували тоді, коли батьки дівчини не схвалювали її вибір, а викрадення дівчини було неможливо влаштувати через незручності, або через те, що такий звичай уже не практикувався в населеному пункті, або просто через матеріальну неспроможність родини парубка. Дівчина, попередньо домовившись із парубком, або сама, зібравши всі необхідні їй речі, йшла до будинку свого обранця. Зайшовши, вона насамперед прямувала до печі та перемішувала жар, таким чином показуючи, що вона прийшла «під захист обителі». Поцілувавши всім членам родини руки, дівчина вставала в кут і чекала відповіді від господаря. Якщо дівчину приймали в родину, то її запрошували до вогнища. Етнограф пояснює дії дівчини таким чином: доторкнувшись до вогнища, вона створює ситуацію, коли господар не може її прогнати, до того ж таким чином дівчина знімає будь-яку відповідальність з родини хлопця перед її родиною. Крім цього, дівчина, ставши «під захист обителі» парубка, розриває будь-які зв'язки із власною сім'єю. Посилаючись на інших дослідників, Волков констатує назву такої форми шлюбу – «прістанкі», а дівчини – «прістануша». «Прістанками» визнавалося будь-яке викрадення дівчини за її згоди, коли її батьки згоду на шлюб не давали. Автор чітко описує та пояснює процес «прістанок», а також усі дії дівчини та родини її обранця.

Купівлю дослідник визначає як ще одну примітивну форму [2, с. 19]. Така форма укладання шлюбу зберегла в собі риси викупу – виплата «компенсації» родині нареченої та винагорода за дівчину.

За словами дослідника, ця форма, як і умикання дівчини, у болгар збережена краще, ніж у інших народів.

Проаналізувавши таким чином різноманітні форми укладання шлюбу, що побутували в епоху його досліджень на території Болгарії, Ф. Волков робить висновок, що саме в болгар різні звичаї укладати шлюб збереглися в найбільш первозданному вигляді, тоді як у інших слов'янських народів вони лише набули форми пережитків у весільних звичаях. Основним фактором, який сприяв збереженню звичаїв, автор називає географічне розташування Болгарії. Проте, спираючись на власні польові дослідження, проведені на території Буджака, можемо з упевненістю сказати, що такі звичаї болгар не лише перенесли на нові території зі своєї митрополії, а й дотримувалися їх протягом тривалого часу.

Неможливо також лишити поза увагою монографічне дослідження М. С. Державіна, який детально дослідив весільний ритуал болгар-переселенців на території сучасної України. Здебільшого дослідник описує весільний обряд у різних губерніях за найпоширенішою формою укладання шлюбу. Лише аналізуючи традиційне весілля в Бессарабській губернії, автор пише про те, що тут ще існує звичай умикання нареченої [3; 4]. За його твердженням, умиканням називається «пріставане», а дівчину називають «прістанала». Такий вид укладання шлюбу практикувався тоді, коли батьки дівчини не мали бажання видавати свою доньку заміж за того хлопця, за якого вона хоче. Тоді, за попередньою домовленістю з дівчиною, хлопець викрадав її та відводив до свого будинку. У такому випадку шлюб визнався дійсним, а батьки дівчини не могли її повернути назад. Дослідник також стверджує, що при насильницькому викраденні дівчини існували й такі випадки, коли хлопець притягався до суду.

Тут ми бачимо певну неузгодженість з дослідженням Ф. Волкова щодо суті умикання дівчини. Волков пише, що умикання мало насильницький характер, а «прістанкі» він виділяє як окрему форму укладання шлюбу. А Державін зазначає, що умикання відбувалося за взаємною згодою молодих. До того ж польові дослідження, проведені в Буджаку, дають нам змогу погодитися саме з твердженням Федора Волкова.

Ю. Ліпперт у своєму дослідженні «Історія культури» на початку ХХ ст. пише, що утворилися три форми укладання шлюбу: «шляхом грабунку, купівлі і порозуміння» [14, с. 181]. Щодо укладання шлюбу через викрадення автор зазначає, що воно відбувалося шляхом насильницького вторгнення хлопця до будинку дівчини та її захоплення. До того ж він констатує, що така форма укладання шлюбу була найдавнішою.

Не варто забувати про ще одну досить цікаву форму шлюбу – шлюб «на віру». Така форма практикувалася в тому випадку, коли один із членів подружжя переживав іншого. Тоді вдівець мав право повторно одружитися на будь-якій удові, навіть якщо вона належала до іншого етносу. Про це пише Л. Берг у своєму монографічному дослідженні «Бессарабия. Страна, люди, хозяйство» [1]. Він зазначає, що болгар жили замкнено, не змішуючись з іншими етносами. Виняток існував лише для вдівців.

Відомий український письменник М. Коцюбинський дає пояснення щодо шлюбу «на віру»: «...крестьянин, похоронивший трех жен, для поддержания хозяйства, для сохранения обачного течения семейной жизни, с которой он свыкся, ищет себе подруги и находите ее обыкновенно в лице вдовы, похоронившей трех мужей...» [12, с. 390].

У другій половині ХХ ст. Л. Демиденко проводила дослідження матеріальної та духовної культури болгар-переселенців. Щодо весільних звичаїв і форм укладання шлюбу етнолог наголошує на тому, що в бессарабських болгар така форма шлюбу як «прістанкі» збереглася лише до першої половини ХІХ ст. [3, с. 162].

Польові дослідження, проведені в Буджацькому регіоні, не дозволяють нам погодитися з дослідницею. «Прістанкі» є досить поширеною формою укладання шлюбу, яка практикується й донині серед болгар Буджака. Дівчину, яка вступає до шлюбу таким чином, називають «пріставуша» або «прістануша». Сьогодні ця форма побутує в дещо спрощеній формі. Однак у більшості випадків «прістанкі» (від другої половини ХХ ст. і донині) мають місце тоді, коли родина не в змозі влаштувати весілля за всіма канонами. Вважається, що чим більшою кількістю обрядів буде супроводжуватися весілля

на всіх етапах, тим щасливішим і довшим буде подружнє життя, більше дітей народиться. Крім цього, усі звичаї мають забезпечити щасливе й довге існування роду взагалі. Велика кількість обрядів супроводжується значними витратами, на які спроможна не кожна родина. Коли ж формою укладання шлюбу були «прістанкі», то передвесільний цикл відпадав, а з ним і низка обрядів. Іноді траплялося й так, що дівчина не хотіла виходити заміж за хлопця, якого їй сватали батьки, тому тікала до коханого, заздалегідь із ним домовившись, тобто «пріставала».

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. такий звичай практикувався й практикується здебільшого тоді, коли наречена вагітна. Коли дівчина виходить заміж шляхом «пріставанє», майбутній наречений приводить її до свого будинку й лишає в себе. Вранці мати парубка дає «пріставуші» вінчик і дарує червону хустку. Молода невістка має позамітати подвір'я цим вінчиком, тим самим довівши новій родині та сусідам, яка вона вправна господиня [10]. До того ж через цей обряд родина парубка показувала, що вона приймає дівчину до свого роду, відбувалося відділення дівчини від її власної родини.

Умикання як вид укладання шлюбу було відоме серед слов'ян ще з давніх часів. Перші згадки про такий різновид трапляються в «Повісті минулих літ» (ХІІ ст.). Сьогодні ця форма укладання шлюбу зникла, проте існували поодинокі випадки, коли наречену дійсно викрадали без її згоди. Спираючись на приклади, які мали місце в с. Виноградне Болградського району, можна констатувати, що тамтешніх дівчат наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. викрадали хлопці із сусідського села Олександрівка без взаємної згоди [5]. Мешканці цього населеного пункту є гагаузами, звичаї яких суворіші, тому дуже рідко траплялося, що викрадена дівчина поверталася з такого «полону». Крім того, для сімей консервативних болгар було соромом, якщо їхня донька переночує в домі парубка, тим більше, якщо він з іншого села, а потім повернеться в будинок батьків. Підтвердженням цього, зокрема, є дослідження Ф. Волкова. Умикання існувало на території Буджака й практикувалося дуже часто до середини ХХ ст. Дівчину зазвичай викрадали під час «хоро». Хлопець, який обрав собі дів-

чину як майбутню дружину, заздалегідь домовившись зі своїми приятелями, насильно відтягував її з юрби та віз її на підводі до свого будинку [9]. Навіть якщо в такої дівчини вже був коханий («лібовнік»), це не ставало перешкодою для викрадачів. Траплялося іноді й так, що викрадачі, вже закривши дівчину, чинили опір її «лібовніку» [7], який приходив визволяти свою кохану. Однак такі сутички завжди закінчувалися на користь викрадачів. Також за матеріалами польових досліджень можна констатувати, що на початку ХХ ст. дівчат умикали на «межі» – на полі, на «хоро» – на сільських зборах або просто з будинку дівчини. А в середині ХХ ст. – здебільшого під час «хоро». Варто зазначити, що твердження М. Державіна про умикання є дещо помилковим у тому розумінні, що ця форма укладання шлюбу не могла практикуватися за попередньою домовленістю з дівчиною, оскільки на підставі свідчень респондентів та існуючих досліджень ХІХ–ХХІ ст., а також спираючись на «Повість минулих літ», можна впевнено стверджувати, що суть умикання полягала саме в насильницькому викраденні нареченої. А «прістанки», про які пише не лише Державін і про які розповідають респонденти, варто виділити як окремий вид укладання шлюбу.

Шлюб «на віру» практикувався, за словами респондентів, у всі часи. Наші дослідження підтверджують слова Л. Берга і М. Коцюбинського про те, що такий вид шлюбу укладався виключно між вдівцями та вдовами. Дійсно, коли вдівцеві було не під силу утримувати господарство самотужки, то він шукав собі жінку, яка теж поховала чоловіка [8]. Також сьогодні трапляються випадки, коли чоловік уже в поважному віці, однак жодного разу не був у шлюбі, – тоді він одружується із жінкою, яка овдовіла. У такому випадку за взаємною згодою чоловік і жінка починають жити разом без будь-яких весільних обрядів, а також без вінчання [6]. До того ж на прикладі сьогоднішньої молоді можна сказати, що перш ніж вступити до шлюбу за традиційною формою, дуже часто практикується саме шлюб «на віру». Нині це, мабуть, найпоширеніший вид шлюбу.

При укладанні шлюбу за взаємним порозумінням родини намагалися виконати

всю низку обрядів, від правильності яких, на думку респондентів, і залежало щасливе подружнє життя молодих. Розглядаючи цю форму укладання шлюбу, на наш погляд, варто зупинитися саме на передвесільному етапі. Перш ніж відсилали сватів до будинку дівчини [4, с. 127], молодь мала ближче познайомитись один з одним. Сватів відправляли пізно ввечері, щоб ті лишилися непоміченими в разі відмови. Нерідко ходили по два-три рази. Розмова сватів мала іншомовний характер [16, с. 634]. Якщо результат цієї розмови був позитивним, то лялися про офіційне сватання. Лише на офіційному сватанні обидві сторони лялися про день весілля, про день заручин – «годеж» чи «гудеж» [11, с. 137]. Ця найпоширеніша форма укладання шлюбу, або, як пише Ю. Ліпперт, шлюб через порозуміння, обов'язково передбачає взаємну згоду молодих і їхніх батьків. Крім цього, укладання шлюбу такого виду було неможливим без низки обрядів, що передували весіллю, – це обов'язкове відсилення сватів до батьків дівчини хоча б один раз. Офіційні заручини могли і не проводитися – усе залежало від економічного чинника. Проте, за нашими спостереженнями, обов'язковими були обряди «засєвок» (просіювання борошна для весільного хлібу), «замісок», а також урочисте п'ятничне гоління молодого [13, с. 458] і заплітання коси молодій [11, с. 140; 15, с. 47–51].

Отже, спираючись на дослідження різних періодів, а також на свідчення респондентів, можна зробити висновки. Крім найпоширенішої форми укладання шлюбу через порозуміння обох сторін, існують і декілька інших, не менш цікавих і оригінальних, форм. Перш за все це умикання дівчини – викрадення без її згоди; шлюбкупівля – виплата «компенсації» батькам дівчини за «втрату»; «прістанкі» – символічне викрадення дівчини за її згодою, але без згоди її батьків; а також шлюб «на віру», який практикувався до початку ХХІ ст. лише серед вдівців. Проте сьогодні до останнього різновиду шлюбу вдається більша частина молоді, і він стає одним з найпоширеніших. Таким чином, виділяємо п'ять форм укладання шлюбу, що побутували й побутують донині серед болгар-переселенців Буджака, причому одна з форм є найпоширенішою, а інші чотири – більш архаїчними.

1. *Берг Л.* Бессарабия. Страна, люди, хозяйство. – СПб., 1918.
2. *Волков Ф.* Свадебные обряды в Болгарии // Этнографическое обозрение. – М., 1895. – Кн. 27. – № 4.
3. *Демиденко Л.* Культура и быт болгарского населения в УССР. – К., 1970. – С. 148.
4. *Державин Н.* Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). – София, 1914.
5. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Одеської обл. Ганевої (Маленкової) Марини Вікторівни, 1976 р. н., заміж вийшла в 1998 р.
6. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Георгієвої (Русевої) Марії Дмитрівни, 1956 р. н., заміж вийшла в 1975 р.
7. Записано зі слів мешканки с. Нові Трояни Болградського р-ну Одеської обл. Домуші (Домуші) Стефаніди Михайлівни, 1941 р. н., заміж вийшла в 1958 р.
8. Записано зі слів мешканки с. Нова Іванівка Арцизького р-ну Одеської обл. Купаревої (Петкової) Надії Дем'янівни, 1928 р. н., заміж вийшла в 1949 р.
9. Записано зі слів мешканки с. Зоря Сартатського р-ну Одеської обл. Різової (Златової) Євгенії Семенівни, 1937 р. н., заміж вийшла в 1964 р.
10. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Одеської обл. Русевої (Дімітрової) Надії Василівни, 1965 р. н., заміж вийшла в 1984 р.
11. *Златова В., Златов И., Георгиев Ф.* Камчик // Страницы истории. – Заря, 2003. – Ч. 1.
12. *Коцюбинський М.* Твори: В 6 т. – Т. 1. – К., 1961.
13. *Левщкий А.* Нравы и обычаи болгар, живущих в Бессарабских колониях // ЗООИД. – 1858. – Т. 4.
14. *Ліпперт Ю.* Історія культури. – К., 1922.
15. *Руссева Г.* Трансформаційні процеси в весільній обрядовості болгар на прикладі с. Виноградного Болградського району Одеської області // Кайндль Р. Вікно в європейську науку: Матеріали II Міжнар. наук. семінару «Кайндлівські читання», 28–29 трав. 2005 р. – Чернівці, 2005.
16. Свадебные обряды в Бессарабии // ЗООИД. – 1844. – Вып. 1.